

ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Однією з визначальних тенденцій сучасного розвитку криміналістики і слідчої практики є комплексність слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних і превентивних заходів з метою вирішення окремих тактичних завдань розслідування в певній слідчій ситуації. Ця тенденція одержала своє відбиття у криміналістичній науці у виді концепції тактичних операцій [1, с. 167]. У зв'язку з цим, як правильно зазначає В.О. Коновалова, сьогодні серед теоретичних проблем криміналістичної тактики викликають інтерес концепція тактичних операцій як своєрідна форма розслідування, що поєднує організаційні, слідчі й оперативно-розшукові дії для швидкого й ефективного вирішення слідчих завдань [6, с. 68]. Тому на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою постає проблема розробки теоретичних засад побудови й використання типових тактичних операцій при розслідуванні окремих видів злочинів. Разом із тим, у теорії криміналістики й у слідчій практиці мають місце окремі труднощі й проблеми, які потребують окремого дослідження і глибокого осмислення.

Перш за все слід зазначити, що на даний час залишається дискусійним питання про поняття й сутність тактичної операції, що істотно впливає на розробку та дослідження зазначених проблем. Для позначення поняття “тактична операція” використовуються різноманітні терміни, як от: “тактична комбінація” (Р.С. Белкін, А.Є. Михальчук, С.М. Чурилов), криміналістична операція” (М.П. Яблоков, Г.А. Матусовський, І.М. Комаров), “методична операція” (М.О. Селіванов), “криміналістична тактична операція” (В.І. Шиканов, А.В. Дулов), “слідча операція” (В.Я. Колдін), “стратегічна операція” (В.О. Образцов), “спеціальна операція” (С.Б. Росинський), “система слідчих дій” або “тактичний (криміналістичний) комплекс” (В.О. Образцов, М.О. Селіванов, Ю.О. Головін), “тактична комбінаційна операція” (Є.Г. Джакішев) та ін.

Досить своєрідне й цікаве розуміння сутності тактичної операції запропонував І.М. Комаров, який називає її “криміналістичною операцією” й визначає як “криміналістичний метод пізнання в процесі досудового провадження” [7, с. 44; 8, с. 52]. На нашу думку, такий підхід не зовсім повно й точно відбиває специфіку досліджуваної категорії. Незважаючи на необхідність розумної лаконічності, тлумачення будь-якого поняття

повинно містити його основні істотні ознаки. Вказівка на характер завдань розслідування у розглядуваному визначенні, на наш погляд, має принципове значення і повинна обов'язково враховуватися. Тактична операція має розроблятися й застосовуватися для вирішення окремих проміжних тактичних завдань розслідування. Крім того, у даному формулюванні не зазначено такої суттєвої ознаки тактичної операції, як її ситуаційна обумовленість. Тому очевидно, що вказаних ознак у ньому недостатньо для розкриття сутності досліджуваного поняття.

Як вбачається, вживаний науковцем термін “криміналістичний метод пізнання” не несе ніякого змістовного навантаження, оскільки не визначає, які методи пізнання є суто криміналістичними. Більше того, у природі не існує криміналістичних методів пізнання, а є лише методи пізнання, які використовуються для вирішення криміналістичних завдань. Слід зауважити, що методи пізнання застосовуються у всіх науках (у тому числі й у криміналістиці) і для всіх наук вони єдині, проте це не значить, що їх необхідно називати “криміналістичними методами пізнання”. Отже, тактична операція – це метод, тільки не пізнання, а метод організації розслідування злочинів.

Аналіз спеціальної літератури показує, що при усій різноманітності наукових підходів криміналістів до сутності та поняття тактичної операції, найбільш вдалою й перспективною слід вважати позицію тих (А.В. Дулов, В.І. Шиканов, В.О. Князев, В.О. Коновалова, С.Ф. Здоровко, В.О. Образцов, В.Ю. Шепітько та ін.), які в понятті тактична операція вирізняють найбільш істотні ознаки цієї категорії. Наприклад, В.О. Князев за ознаки тактичної операції визначає: а) сукупність слідчих дій; б) програмно-цільовий їх характер; в) узгодженість дій; г) їх комплексність; д) широке використання слідчих заходів; е) детермінованість слідчої ситуації [5, с. 6, 7].

С.Ф. Здоровко суттєвими ознаками тактичної операції називає: 1) сполучення (комплекс, система) однойменних або різнойменних слідчих дій, а також (або) оперативно-розшукових заходів, а іноді й організаційно-технічних заходів. Тактична операція може являти собою комплекс різноманітних за своєю природою дій (процесуальних і непроцесуальних), а може об'єднувати однотипні (приміром, декілька обшуків – тактична операція “Груповий обшук” або декілька оперативно-розшукових заходів – оперативно-тактична операція); 2) у кількісному відношенні це завжди дві й більше дії або два чи більше заходи; 3) дії, що входять до тактичної операції, повинні бути пов'язані, взаємозумовлені і взаємозалежні; 4) виконання дій припускає їх певну черговість (послідовність) або одночасність; 5) операція вирізняється вибірковістю і спрямованістю на вирішення проміжного завдання розслідування; 6) операція відіграє рольову функцію щодо виду

злочину; 7) система дій тактичної операції ситуаційно зумовлена, ефективна дія можлива лише в точно визначених слідчих ситуаціях; 8) елементи тактичної операції об'єднані єдиним задумом, мають єдину цільову спрямованість; 9) операція припускає єдине керівництво з боку слідчого незалежно від сутності дій, що входять до неї; 10) дії проводяться за єдиним планом [4, с. 15].

В.О. Образцов рекомендує при криміналістичному трактуванні операції в її тактичному варіанті враховувати наступне: 1) криміналістична операція являє собою складну організовану структуру, яка є складовою частиною пошуково-пізнавальної діяльності в кримінальному судочинстві; 2) криміналістична операція провадиться для вирішення будь-якого завдання розслідування, що виступає метою даної операції; 3) предметно-практичні дії, що реалізуються в рамках криміналістичної операції, являють собою певним чином упорядкований комплекс, усі елементи якого тісно пов'язані між собою, взаємодоповнюючи й розвиваючи один одного; 4) до кола вказаних дій включаються не будь-які, а лише такі дії, що допускаються в кримінальному процесі; 5) криміналістична операція організується і здійснюється під керівництвом і за участю слідчого, або іншого суб'єкта практичного слідознавства, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа чи матеріал; 6) загальним об'єктом тактичного впливу при проведенні зазначеної операції є ситуація, що склалася в перебігу незавершеного провадження [13, с. 211; 12, с. 54].

Таким чином, в основу визначення поняття “тактична операція”, на наш погляд, можуть бути покладені наступні ознаки: а) системність взаємозалежних й взаємоузгоджених слідчих, оперативно-розшукових та інших дій; б) обумовленість цієї системи дій слідчою, а іноді й дослідчою ситуацією; в) плановірність їх проведення й реалізації; г) керівна роль слідчого (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути й посадова особа органів дізнання), д) цілеспрямованість дій на вирішення окремих проміжних тактичних завдань.

З огляду на вищевикладене, пропонуємо *тактичну операцію розглядати як сполучення (комплекс, систему) узгоджених між собою однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних і превентивних заходів, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування в даній слідчій ситуації, яке не може бути вирішено окремими або навіть декількома діями (заходами), і проведених за єдиним планом правомочними посадовими особами під керівництвом слідчого.*

На сьогодні в наукових дослідженнях і рекомендаціях, які в них містяться, немає єдиного підходу до формування тактичних операцій у криміналістиці, не визначені чітко і принципи їх побудови й моделювання.

Як, правильно, на нашу думку, зазначав Р.С. Белкін [1, с. 88], приблизний набір тактичних операцій досить бідний, і містяться в ньому нерідко зовсім не тактичні операції, а простий перелік дій, за допомогою яких незалежно один від одного може бути вирішено одне й те ж завдання.

Аналіз криміналістичної літератури і слідчої практики показує, що часто тактичними операціями називають окремі дії, заходи тощо, які в дійсності такими не є. Так, у роботах В.О. Образцова, І.М. Комарова, Н.А. Марочкіна, В.Я. Решетнякова, С.В. Лаврухіна та інших називаються такі тактичні операції, як “Контрольна закупка”, “Контрольне обмірювання”, “Виявлення”, “Знешкодження взривчастотехнічних об’єктів”, “Зняття залишків” [Див.: 13, с. 80-82], “Реставрація особи і голови невідомого трупа” [1, с. 282-299], “Контрольна перевірка”, “Огляд місця події”, “Обшук” [11, с. 32-60; 10, с. 67] та ін.

У таких випадках, на думку авторів, комплексуються дії по підготовці й виконанню планованого заходу. Однак такі дії не є тактичними операціями. Підготовка до проведення слідчої дії чи оперативно-розшукового заходу, як правило, розглядається як частина, елемент його тактики, а складові організаційно-технічних заходів не є тактичними. При іншому розумінні будь-який допит, обшук, огляд місця події, пред’явлення для впізнання і тощо, перетворюються на тактичну або оперативно-тактичну операцію. Названі дії можуть стати й елементом тактичної операції, коли вони провадяться не самі по собі, а тактично чільно пов’язані з іншими діями або оперативними заходами. Контрольна закупка в цьому випадку стане одним з елементів операції по затриманню злочинця по “гарячих слідах”, і така операція буде мати вже іншу назву [1, с. 90], приміром, “Затримання злочинця по гарячих слідах”. Крім того, контрольна закупка, зазвичай, здійснюється як оперативно-розшуковий захід, а в деяких випадках – як оперативно-розшукова операція і не становить собою предмет вивчення криміналістики.

Не можна змішувати тактичну операцію з чисто технічними заходами, (наприклад, по знешкодженню вибухових пристроїв) або з організаційно-технічними діями, (пов’язаними, приміром, з реставрацією особи чи голови невідомого трупа), з окремими розшуковими заходами, тактичними прийомами (наприклад, з використанням фактору раптовості тощо). Більше того, виникає сумнів стосовно пропозиції по формуванню тактичних операцій, які йменуються деякими вченими як “Огляд місця події”, “Обшук” і т.п. Відомо, що огляд місця події, обшук – це слідчі дії, однак це зовсім не значить, що вони проводяться у формі тактичних операцій. Одиночна дія не може утворити тактичну операцію, оскільки операція – це завжди, взаємозалежний і взаємозумовлений комплекс дій, заходів.

У зв'язку з цим справедливим, на наш погляд, є зауваження І.В. Борисенка, що тактична операція являє собою комплексне утворення, до якого, крім огляду місця події входять також дії не процесуального характеру. До того ж у назві тієї чи іншої тактичної операції мають бути відображені й завдання, що вирішуються за допомогою її проведення на конкретному етапі розслідування [3, с. 215].

Певні труднощі дослідження проблеми формування тактичних операцій становлять нерозробленість і недосконалість системи методів їх пізнання й дослідження. Цим, у першу чергу пояснюється низький рівень емпіричної бази досліджень, який ґрунтується в основному на окремих прикладах із практики. Окремі труднощі й перепони в подальшому розвитку теорії формування тактичних операцій пов'язані з її комплексністю, можливості ж вивчення останніх шляхом застосування традиційних прийомів криміналістичних наукових досліджень мінімальні. Ні аналіз кримінальних справ, ні анкетування співробітників правоохоронних органів не можуть дати необхідних відомостей про характер і зміст тактичних операцій. У більшості випадків оперативно-розшукові й організаційно-технічні заходи не знаходять свого відбиття в матеріалах кримінальних справ. Достатньо складним є питання вичленування тактичної операції з усієї маси слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційно-технічних заходів, які провадилися у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи [14, с. 47-48].

З урахуванням наведеного можна констатувати, що назріла необхідність розробки єдиних критеріїв формування тактичних операцій у криміналістиці. Як видиться, при розробці й побудові тактичних операцій слід урахувувати нижчевикладені положення.

По-перше, побудова типових тактичних операцій при розслідуванні окремих видів злочинів зумовлена окремими (проміжними) тактичними завданнями розслідування. Спостерігається досить тісний взаємозв'язок тактичних завдань розслідування злочинів і тактичних операцій. З одного боку, метою тактичної операції завжди є вирішення конкретного завдання розслідування, з другого – окремі проміжні завдання розслідування визначають засоби його вирішення, тобто зумовлюють певну тактичну операцію. Розробка й побудова типових тактичних операцій тісно пов'язана з визначенням типових тактичних завдань при розслідуванні злочинів. Так, при розслідуванні злочинів проти особи типовими тактичними операціями, як правило, виступають “Розшук та затримання підозрюваного”, “Встановлення особи загиблого”, та ін. Зрозуміло, що немає необхідності планувати і проводити багато операцій при розслідуванні кожної кримінальної справи. Дійсно, для чого поводити тактичну операцію “Встановлення особи загиблого”, якщо його особа була встановлена ще на

початку розслідування, чи тактичну операцію “Розшук та затримання підозрюваного”, якщо особа злочинця затримана на місці вчинення злочину. Урахування окремих тактичних завдань дає змогу встановити напрямок розслідування, окреслити коло обставин, які треба з’ясувати, встановити типові засоби їх вирішення.

По-друге, розробка й застосування тактичних операцій ситуаційно зумовлені. При плануванні та проведенні тактичних операцій потрібно враховувати слідчу ситуацію, яка склалася на певний момент розслідування. Аналіз слідчих ситуацій свідчить, що в кожній із них передбачається застосування різноманітних тактичних операцій, а необхідність їх планування і проведення зумовлюється залежно від наявності доказової й орієнтовної інформації. Слідча ситуація, що виникла в процесі розслідування диктує певний комплекс слідчих і організаційних дій та оперативно-розшукових заходів.

По-третє, розробка типових тактичних операцій потребує врахування виду й категорії злочину. Виникнення і постановка тактичних завдань розслідування зумовлені вчиненням злочином, характером інформації про особу злочинця, спосіб вчинення та приховання злочину, механізм слідоутворення тощо. Певний вид злочину чи їх група вимагають конкретних тактичних засобів, які можуть бути використані для вирішення окремих тактичних завдань розслідування. При цьому слід мати на увазі криміналістичну характеристику злочину, яка розглядається в теорії криміналістики як узагальнена інформаційна модель (графічна й описова), що становить собою систематизований опис типових криміналістично значущих типових ознак певної категорії (групи) злочинів, які мають суттєве значення для їх виявлення, розкриття й розслідування. Таким чином, криміналістична характеристика виступає інформаційним підґрунтям для побудови й формування типових тактичних операцій і використання їх у процесі розслідування.

Отже, оптимізація й підвищення ефективності розслідування злочинів значною мірою залежать від того, наскільки глибоко розроблені теоретичні проблеми формування тактичних операцій, як практика проведення таких операцій забезпечена відповідними методичними розробками. У зв’язку з цим теоретичні засади побудови тактичних операцій і використання їх у теорії криміналістики й практиці розслідування окремих видів злочинів вимагають фундаментальних досліджень і комплексних розробок. Подальші дослідження порушених питань сприятимуть збагаченню теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи нових підходів до вирішення цих важливих проблем криміналістичної тактики й методики,

спрямованих на підвищення ефективності розслідування злочинів, удосконалення форм і методів взаємодії слідчих та органів дізнання.

Список літератури: 1. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 240 с. 2. *Белкин Р.С.* Тактические комбинации (операции) // Криминалистика: Учебник. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 167-177. 3. *Борисенко І.В.* Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 3 (26). – С. 213-225. 4. *Здоровко С.Ф.* Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції): – Х.: Гриф, 2004. – 176 с. 5. *Князев В.А.* Проблемы тактических операций в методике расследования хищений государственного или общественного имущества: Автореф. дис ... канд. юрид. наук. – Х., 1986. – 21 с. 6. *Коновалова В.Е.* Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития // Актуал. пробл. криміналістики: Матер. міжнар. - практ. конф. 25-26 вер. 2003 р. / За ред. Панова М.І., Шепітька В.Ю., Коновалової В.О. та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 66-69. 7. *Комаров И.М.* Криминалистические операции в досудебном производстве: – Барнаул: Изд-во Алтай. ун-та, 2003. – 346 с. 8. *Комаров И.М.* Проблемы теории и практики криминалистических операций в досудебном производстве: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – Барнаул, 2003. – 64 с. 9. Криминалистика: Учебник. / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юрист, 1995. – С. 80-82. 10. *Лаврухин С.В.* Выбор тактических операций в типичных ситуациях расследования умышленных убийств // Алгоритмы и организация решений следственных задач: Сб. науч. трудов. – Иркутск, 1982. – С. 66-69. 11. *Марочкин Н.А., Решетняков В.Я.* Тактические операции в теории криминалистики и в практике расследования посягательств на имущество граждан: Учеб.-метод. пособие. – Саратов: 2001. – С. 32-60. 12. *Образцов В.А.* Выявление и изобличение преступника. – М.: Юрист, 1997. – 336 с. 13. *Образцов В.А.* Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений: Курс лекций. – М.: Изд-во ИМПЭ-ПАБЛИЦ, 2004. – 400 с. 14. *Шевчук В.М.* Криміналістична теорія тактичних операцій: проблеми та перспективи формування // Актуал. пробл. криміналістики: Матер. міжнар.-практ. конф. 25-26 вер. 2003 р./ За ред. Панова М.І., Шепітька В.Ю., Коновалової В.О. та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 47-50.

Надійшла до редакції 14.06. 2004 р.